

Тетяна КІЗИМА

доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна, tetyana.kizyma68@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Зоряна ЛОБОДИНА

доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна, zoryanatyuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Андрій КІЗИМА

кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, Україна, kizyma66@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

ІНВЕСТУВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. У нинішніх надзвичайно складних фінансово-економічних реаліях, пов'язаних із повномасштабним військовим вторгненням РФ на територію України, надзвичайної ваги набувають дослідження заощаджень домогосподарств як одного із потенційно важливих джерел інвестиційних ресурсів, необхідних для переможного завершення війни і подальшого відновлення національної економіки. Відтак важливими залишаються і проблеми активної трансформації таких заощаджень у інвестиції за допомогою сучасних фінансових інструментів, що функціонують на фінансовому ринку України (передусім облігації внутрішньої державної позики та військові облігації), які в умовах повномасштабної війни можуть стати вагомим ресурсом для розвитку публічних фінансів загалом та підтримки Збройних сил України зокрема.

Мета – виявити сучасні тренди інвестування заощаджень вітчизняних домогосподарств в умовах повномасштабної війни та вплив інноваційних інструментів такого інвестування на розвиток сфери публічних фінансів в Україні.

Результати. У статті проаналізовано прагматику інвестування домогосподарствами України накопичених заощаджень у контексті їх впливу на розвиток публічних фінансів в умовах ведення повномасштабної війни, виокремлено переваги та недоліки кожного з розглянутих інвестиційних інструментів, акцентовано на необхідності підвищення рівня фінансової грамотності українців у контексті розвитку державотворчого фінансового патріотизму нації.

Висновки. Ідентифікація ключових переваг і потенційних ризиків інвестування заощаджень домогосподарств у період повномасштабної війни дала можливість обґрунтувати вагомий вплив такого інвестування на функціонування публічних фінансів в

Україні та виокремити напрями активізації інвестиційних процесів на рівні вітчизняних домогосподарств у сучасних умовах.

Ключові слова: заощадження домогосподарств, інвестування, облигації внутрішньої державної позики, військові облигації, публічні фінанси.

Табл.: 4, бібл.: 26.

Tetiana KIZYMA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
tetyana.kizyama68@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Zoryana LOBODINA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
zoryanamyk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8536-1440

Andrii KIZYMA

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
kizyama66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9160-0316

INVESTMENT OF HOUSEHOLD SAVINGS IN CONTEXT OF THE INFLUENCE ON FUNCTIONING OF PUBLIC FINANCES IN THE CONDITIONS OF THE WAR

Introduction. In the current extremely difficult financial and economic realities associated with Russia's full-scale military invasion of Ukraine, studies of household savings as one of the potentially important sources of investment resources needed to end the war and further restore the national economy are of utmost importance. Therefore, the problems of active transformation of such savings into investments with the help of modern financial instruments operating in the financial market of Ukraine (primarily domestic government bonds and military bonds), which in the conditions of a full-scale war can become a significant resource for the development of public finances in general and support of the Armed Forces of Ukraine in particular, remain important.

The purpose of the article is to study current trends in the investment of savings of domestic households in the context of a full-scale war and the impact of innovative instruments of such investment on the development of public finance in Ukraine.

Results. The article analyzes the pragmatics of investing accumulated savings by Ukrainian households in the context of their impact on the development of public finance in the context of a full-scale war, identifies the advantages and disadvantages of each of the investment instruments under consideration and emphasizes the need to increase the level of financial literacy of Ukrainians in the context of the development of state-creating financial patriotism of the nation.

Conclusions. Identification of the key advantages and potential risks of investing household savings during a full-scale war made it possible to substantiate the significant impact of such investment on the functioning of public finance in Ukraine and to justify the directions of intensification of investment processes at the level of domestic households in the current conditions.

Keywords: household savings, investment, domestic government bonds, local bonds issued during the war time, public finance.

JEL Classification: G20; H31.

Постановка проблеми. У сучасних надзвичайно складних соціально-економічних реаліях, пов'язаних із повномасштабним російським вторгненням, надзвичайно актуальним є дослідження заощаджень домогосподарств як одного із найвагоміших джерел інвестиційних ресурсів, вкрай необхідних нині для поступового відновлення національної економіки та повоєнної відбудови України. Адже заощадження домогосподарств, інвестовані за допомогою відповідних інструментів на вітчизняному фінансовому ринку, є доволі привабливою (до того ж, значно дешевшою) альтернативою міжнародним фінансовим запозиченням України на світовому ринку.

У вітчизняній науковій літературі наявні численні публікації із досліджуваної нами тематики. Проте в надзвичайно непростих умовах сьогодення особливої актуальності та гостроти набувають питання, пов'язані із впливом нинішньої соціально-економічної і військово-політичної ситуації на тенденції, обсяги й динаміку заощаджень українських домогосподарств, а також проблеми активної трансформації таких заощаджень у потужні інвестиційні ресурси за допомогою сучасних фінансових інструментів, що функціонують на фінансовому ринку України. Йдеться насамперед про облігації внутрішньої державної позики та військові облігації, які в умовах повномасштабної війни можуть стати вагомим ресурсом для розвитку публічних фінансів загалом та підтримки Збройних сил України зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем формування й інвестування заощаджень домогосподарств здійснили українські учені: О. Драган [1], І. Колобердянюк [2], О. Лозиченко [3], Є. Носова [4], А. Рамський [5] та ін. Водночас, позитивно оцінюючи науковий доробок учених, зазначимо, що виклики, котрі постали перед вітчиз-

няною фінансовою наукою та практикою після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, потребують чіткого усвідомлення специфіки перебігу сучасних інвестиційних процесів на рівні домогосподарств та актуалізують пошук додаткових джерел функціонування і розвитку сфери публічних фінансів в Україні.

Метою статті є дослідження сучасних трендів інвестування заощаджень вітчизняних домогосподарств в умовах повномасштабної війни та впливу інноваційних інструментів такого інвестування на розвиток сфери публічних фінансів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України спровокувало низку негативних тенденцій як у фінансовій системі держави загалом, так і у сфері публічних фінансів зокрема. А глобальна невизначеність чітких перспектив відновлення української економіки зумовлює необхідність пошуку новітніх механізмів та інструментів мобілізації потужного фінансового ресурсу для стабілізації і поступового розвитку національної економіки у воєнний та поствоєнний періоди.

У зазначеному контексті одним із дієвих механізмів акумулювання фінансових ресурсів для розвитку вітчизняної економіки може стати мобілізація тимчасово вільних коштів громадян та їх ефективний розподіл між секторами національної економічної системи за допомогою інструментів фінансового ринку. Переконані, що, навіть попри складну соціально-економічну і військово-політичну ситуацію в державі, інвестиційний потенціал українських домогосподарств все ж залишається доволі вагомим, тож його слід якнайповніше використовувати у нинішніх реаліях.

Звісно ж, в умовах війни фінансові інструменти для інвестування заощаджень громадян суттєво відрізняються від умов

мирного часу. Відтак є необхідність більш детально проаналізувати специфіку інвестиційної поведінки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах ведення повномасштабної війни.

Принагідно зазначимо, що ключову роль у активізації залучення громадян до інвестиційних процесів відіграє фактор довіри, тож важливою передумовою означених процесів має стати формування в державі міцного “довірчого” клімату між владою і громадянським суспільством. При цьому неабияку роль, вважаємо, будуть відігравати й особисті якості українських можновладців та політичних лідерів, позаяк саме вони ухвалюють важливі рішення у фінансово-інвестиційній сфері та формують довіру населення до діяльності фінансових інституцій в Україні.

Вітчизняні експерти з-поміж переліку найпоширеніших інвестиційних інструментів, здатних продукувати пасивний дохід для громадян, виокремлюють такі: “здача в оренду нерухомості та іншого майна; банківські депозити у гривні чи іноземній валюті; дорогоцінні метали; криптовалюта; кредитування під заставу; облігації внутрішньої державної позики (ОВДП); акції компаній; корпоративні облігації; франчайзинг (одна з найзручніших моделей для розвитку малого та середнього бізнесу, яка дає змогу мінімізувати ризики для підприємців-початківців)” [6].

Слід акцентувати, що погляди українських науковців та фінансистів-практиків щодо пріоритетності, а також переваг і недоліків окремих інвестиційних інструментів інколи суттєво різняться. До прикладу, одні фахівці переконані, що в сучасних реаліях повномасштабної війни іноземна готівкова валюта може слугувати найбільш безпечним і надійним інструментом для збереження власних заощаджень (звісно ж, якщо особа найближчим часом не планує виїжджати

за кордон). Інші ж дослідники вважають, що такому інструменту в умовах воєнних дій властива низка супутніх ризиків, зокрема: через потенційно можливі блекаути, кібератаки чи будь-який інший форс-мажор банки не завжди будуть в змозі приймати від громадян валюту, а відтак, обмінні пункти, цілком імовірно, скористаються нагодою встановлювати значно вигідніший для них обмінний курс; до того ж, зберігати готівку вдома під час війни теж не завжди безпечно, зважаючи на факти бомбардувань, мародерства, пожеж, затоплень тощо.

Передусім зазначимо, що упродовж тривалого часу традиційно популярним серед українців інвестиційним інструментом продовжує залишатися банківський депозит. Відрадно констатувати, що, незважаючи на запровадження в Україні з лютого 2022 р. воєнного стану, а також осінньо-зимові блекаути та значне падіння доходів населення, банківська система України продовжує стабільно функціонувати й активно співпрацювати із сектором вітчизняних домогосподарств, зокрема й на ринку депозитних послуг. Водночас варто наголосити, що заощадження домогосподарств після початку повномасштабної війни в окремих банках навіть дещо зросли (табл. 1).

Збільшення гривневих депозитів на початку війни фахівці обґрунтовують не лише простотою, доступністю та зрозумілістю цього інвестиційного інструменту, його доволі непоганою прибутковістю та зручністю відкриття (позаяк банківські установи пропонують громадянам таку послугу онлайн у мобільних додатках), а й тим, що “частина компаній та населення переправляли в депозити вільну ліквідність, яка раніше була спрямована на розвиток бізнесу або придбання активів, як от нерухомість, авто” [7].

Загалом найбільші обсяги депозитів вітчизняних домогосподарств у “воєнному” 2022 р. залучили чотири державні бан-

Таблиця 1

**Динаміка обсягів коштів фізичних осіб у великих банках України
у березні – вересні 2022 р. [7]**

Банк	Кошти фізичних осіб, млрд грн, станом на 01.10.2022 р.	Зміна з 01.03.2022 р., %
ПриватБанк	301,3	43,27%
Ощадбанк	150,9	30,08%
Райффайзен Банк	51,5	17,12%
Альфа-Банк	44,7	-9,79%
Універсал Банк	42,4	24,75%
ПУМБ	36,5	0,54%
Укрсиббанк	34,2	15,9%
Укрексімбанк	31,4	17,17%
Укргазбанк	30,5	23,74%
ОТП Банк	23,6	6,7%
Креді Агріколь Банк	14	11,63%
Кредобанк	11,6	8,8%
Південний	11,1	-5,06%
А-Банк	10,5	14,7%
Таскомбанк	10,3	15,07%

ки (ПриватБанк, Ощадбанк, Укргазбанк і Укрексімбанк) та чотири банки із іноземним капіталом (Райффайзен Банк, Укрсиббанк, Сенс Банк й OTP Банк), а також найбільший банк із приватним капіталом – ПУМБ (табл. 2).

Відтак, маємо підстави стверджувати, що українці нині довіряють свої заощадження насамперед державним банкам або великим банкам із іноземним капіталом, котрі тривалий час працюють на українському

Таблиця 2

ТОП-10 банків України з максимальним обсягом депозитів фізичних осіб у 2022 р. [8]

№ з/п	Банк	Сума депозитів, млрд грн	З них в іноземній валюті, млрд грн
1	ПриватБанк	357,0	98,4
2	Ощадбанк	154,3	42,8
3	Райффайзен Банк	59,7	24,6
4	Універсал Банк	54,4	26,1
5	Укрсиббанк	47,2	26,9
6	Сенс Банк (колишній Альфа-Банк)	42,6	22,4
7	ПУМБ	38,9	14,3
8	Укргазбанк	32,2	15,9
9	Укрексімбанк	32,2	22,0
10	ОТП Банк	28,3	17,2

ринку і мають розгалужену мережу відділень у всіх регіонах України.

Варто також акцентувати, що якщо до початку повномасштабного російського вторгнення українські домогосподарства зазвичай розміщували кошти на гривневих депозитних рахунках банків на більш-менш тривалий термін, то після лютого 2022 р. пріоритети дещо змінилися, українці почали активно відкривати депозитні рахунки здебільшого на вимогу (табл. 3). На нашу думку, це обумовлено пріоритетністю вільного доступу до накопичених заощаджень в умовах економічної та військово-політичної невизначеності, порівняно з імовірністю отримання більшого доходу на вкладені кошти.

Стосовно валютних депозитних рахунків зазначимо, що їхні обсяги стабільно знижувалися упродовж перших місяців війни, позаяк з початку повномасштабного вторгнення домогосподарства активно забирали валюту з депозитних рахунків й використовували її для розрахунків поза межами України (та й дохідність за валютними депозитами у цей час була практично нульовою – 0,01% річних). Відтак експерти застерігають, що за таких доволі непривабливих умов розміщення валютних вкладів в Україні можуть зрости ризики концентрації іноземної валюти поза вітчизняною банківською системою та переливу валютних заощаджень за кордон. А, як відомо, по-

вернути капітали в Україну буде уже значно важче, аніж стримати їхній відтік, оскільки вони можуть з часом трансформуватися у нерухомість, бізнес й інші активи за кордоном. Тож вважаємо, що Національному банку України слід взяти до уваги таку цілком імовірну перспективу розвитку подій та розробити заходи, спрямовані на утримання іноземної валюти в орбіті вітчизняної банківської системи.

Безумовно, розміщення заощаджень домогосподарств на банківських депозитних рахунках впливає і на розвиток публічних фінансів в Україні, оскільки, сплачуючи податок на доходи фізичних осіб за ставкою 18% та військовий збір у розмірі 1,5%, громадяни наповнюють бюджет держави, демонструючи свій державотворчий фінансовий патріотизм в умовах війни.

Перспективним інструментом для інвестування накопичених домогосподарствами України заощаджень можуть слугувати і цінні папери, з-поміж яких виокремимо насамперед акції, облігації внутрішньої державної позики та військові облігації.

Принагідно зазначимо, що дещо несподіваним, на нашу думку, в умовах повномасштабного російського вторгнення виявився той факт, що, за твердженням фахівців, в Україні “під час війни зріс попит на інвестування акцій” [10], передусім іноземних компаній. Причому в експерт-

Таблиця 3

Динаміка обсягів та структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, за строками повернення у 2021–2023 рр. [9]

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р. (листопад)	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн.	%
Депозити – всього, у т.ч.:	794,2	100,0	1045,7	100,0	1165,2	100,0
На вимогу	473,2	59,6	711,9	68,0	737,2	63,3
До 1 року	209,2	26,3	238,2	22,8	324,0	27,8
Від 1 до 2 років	101,7	12,8	85,4	8,2	94,3	8,1
Більше 2 років	10,0	1,3	10,4	1,0	9,7	0,8

ному середовищі однозначної відповіді на запитання “Цінні папери яких компаній (вітчизняних чи іноземних) вигідніше купувати?” не існує, позаяк як одним, так і іншим властиві певні ризики. Скажімо, акції українських компаній є малопробуктовими і доволі низько ліквідними, а от інвестування за кордоном супроводжується низкою правових обмежень. При цьому експерти радять потенційним інвесторам дуже ретельно обирати брокерську компанію для купівлі цінних паперів, адже в умовах повномасштабної війни фінансовий стан багатьох українців суттєво погіршився, тож цілком вірогідно, що цією складною ситуацією намагатимуться скористатися численні шахраї, котрі значно активізуються в періоди економічних негараздів.

Звісно ж, інвестувати в акції вітчизняних підприємств в умовах війни є доволі ризиковою справою. До того ж, ринок акцій нині в Україні практично не працює, та й купувати більш-менш потенційно прибуткові акції можуть дозволити собі хіба що заможні українці.

Водночас перший віце-прем'єр-міністр – міністр економіки Ю. Свириденко переконала, що Україна є країною великих можливостей, і “насамперед інвестиції, а не прямі вливання до бюджету, будуть стрижнем відбудови України” [11]. Тож зважаючи на те, що для потенційних інвесторів цікавими передусім є сектори, де створюється висока додана вартість та продукція яких може бути конкурентною на світових ринках, а також беручи до уваги той факт, що “Україна визначила 10 галузей, які мають суттєвий інвестиційний потенціал: оборонно-промисловий комплекс (43 млрд дол. інвестиційного потенціалу); металургія та металообробка (26 млрд дол. інвестиційного потенціалу); енергетика (177 млрд дол. інвестиційного потенціалу); природні ресурси (5,6 млрд дол. інвестиційного потенціалу); агропромисло-

вий комплекс (34 млрд дол. інвестиційного потенціалу); логістика та інфраструктура (123 млрд дол. інвестиційного потенціалу); промислове виробництво (16 млрд дол. інвестиційного потенціалу); деревообробка та меблеве виробництво (5 млрд дол. інвестиційного потенціалу); фармацевтика (19 млрд дол. інвестиційного потенціалу); інноваційні технології (11 млрд дол. інвестиційного потенціалу)” [11], можемо припустити, що цінні папери підприємств та компаній саме цих секторів національної економіки у перспективі слугуватимуть привабливим інвестиційним інструментом для вітчизняних домогосподарств.

А от акції іноземних компаній українці мають можливість придбати двома шляхами: безпосередньо в Україні (якщо такі цінні папери допущені до торгів) та за кордоном. Так, у 2022 р. в Україні з акціями іноземних компаній “було укладено 13,5 тис. угод на загальну суму майже 1,4 млрд грн. З них: близько 13 тис. угод відбулись поза організованим ринком; 500 угод були біржовими. Щодо обсягів, то картина протилежна – на біржові угоди припадає вдвічі більше обсягу, ніж на угоди поза біржами. А ось у 2023 р. ситуація значно погіршилася: укладено лише 110 угод. Їх загальна сума – 8 млн грн. Переважну більшість становлять угоди на організованому ринку як за кількістю угод, так і за їх обсягами” [12].

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, станом на жовтень 2023 р. в Україні допущений до обігу 451 цінний папір. Тож, якщо українці мають бажання придбати такий актив, то вони можуть зайти у відкритий Реєстр цінних паперів іноземних емітентів, допущених до обігу в Україні, та самостійно перевірити, чи торгують обраними для інвестування акціями в Україні.

При цьому слід пам'ятати, що в умовах повномасштабної війни українці зна-

чно обмежені в переказі коштів за кордон. Тому фахівці радять використовувати у таких випадках систему для переказів “P2P”, коли з валютного рахунку однієї фізичної особи можна переводити на валютний рахунок іншої фізичної особи кошти в обсязі до 100 тис. грн на місяць. Звісно ж, такі обмеження суттєво зменшують можливість вітчизняних інвесторів (окрім тих, котрі мають кошти на закордонних рахунках) інвестувати власні заощадження поза межами України.

Важливо наголосити, що, купуючи акції іноземних компаній, наші співвітчизники сплачуватимуть два різновиди податкових платежів, а саме: окремо оподатковуватимуться дивіденди й інвестиційний прибуток. Причому до різних ситуацій в Україні застосовується й різне оподаткування дивідендів, зокрема: “5% ПДФО сплачуються з дивідендів по акціях та корпоративних правах, якщо їх нараховує українська компанія – платник податку на прибуток підприємств. 9% ПДФО сплачуються з дивідендів по акціях та/або інвестиційних сертифікатах, корпоративних правах, якщо їх нарахували іноземні компанії, інститути спільного інвестування та суб’єкти господарювання, які є платниками єдиного податку. 18% ПДФО нараховуються, якщо отримують дивіденди за акціями та корпоративними правами, що мають статус привілейованих. Такі дивіденди передбачають фіксований розмір або суму, що більше виплат за будь-яку іншу акцію” [13]. До того ж, слід враховувати і той факт, що усі виплачені громадянам дивіденди (незалежно від суми і форми виплати) підлягатимуть також й оподаткуванню військовим збором за ставкою 1,5%.

Якщо ж українці продаватимуть акції іноземних компаній, то вони мають заплатити 18% ПДФО та 1,5% військового збору з величини інвестиційного прибутку, який розраховуватиметься як різниця між доходом інвестора від продажу таких акцій

та витратами на їх придбання (при цьому враховуватиметься також і курсова різниця). До слова: “у сплаті податків за інвестиційний прибуток є важливий нюанс. Якщо відбувається зміна курсу гривні до долара під час продажу іноземних акцій, то відповідно за валюту може виникати податкове зобов’язання, навіть якщо прибуток не було отримано” [13]. У випадку продажу акцій з інвестиційним збитком вищенаведені податки не стягуватимуть. Не оподатковуватимуть і безпосередню купівлю таких акцій.

Загалом експерти наголошують, що “інвестиції – це справжня наука, тому треба вивчати цей напрямок серйозно: стежити за новинами, читати аналітику та ін. Якщо важко вивчати інформацію про особливості покупки акцій іноземних компаній та немає на це часу, можна скористатися рекомендаціями консультантів щодо вибору інвестиційної стратегії. Або, як варіант, можна інвестувати в індексні ETF, які наслідують динаміку індексів” [12]. До слова: інвестиційні фонди ETF (Exchange Traded Fund) – це фонди, які дають можливість інвестору диверсифікувати активи і виходити на будь-які ринки навіть за умови невеликих вкладень.

Упродовж кількох останніх років доволі привабливим інвестиційним інструментом (насамперед серед представників середнього класу) стали облігації внутрішньої державної позики – цінні папери, номіновані у гривні, доларах та євро. Власники ОВДП отримують так звані “купонні виплати” – своєрідний аналог відсотків за банківськими депозитами. Проте такі цінні папери, на відміну від депозитів, доводиться купувати через посередників (через банки чи фінансові компанії), сплачуючи певні комісії (зокрема, “за відкриття спеціального рахунку у цінних паперах (від 1000 грн); комісію під час купівлі чи продажу ОВДП (0,05%–0,1%, але не менше 300 грн); щомісячну комісію зберігачеві за ведення вашого рахунку (від

100 грн на місяць). Через це є сенс вкладати в ОВДП суми від 300–500 тисяч гривень. Інакше весь підвищений прибуток з'їдять комісії" [14]. Водночас слід акцентувати, що дохід від ОВДП не оподатковують податком на доходи фізичних осіб та військовим збором, а усі залучені за допомогою цього інвестиційного інструменту кошти спрямовують на покриття дефіциту бюджету, тобто на підтримку та розвиток публічних фінансів України в умовах війни.

Так, станом на грудень 2023 р. до Державного бюджету України було залучено 12915,34 млн грн та 207,11 млн дол. США [15]. У структурі ОВДП, які перебувають в обігу за номінально-амортизаційною вартістю, частка фізичних осіб становить 3,34% або "53,03 млрд грн, з яких: 25,9 млрд грн (або 48,86%) – це ОВДП, номіновані у гривні, 25,3 млрд грн (або 47,63%) – це ОВДП, номіновані у доларах США та 1,9 млрд грн (або 3,51%) – це ОВДП, номіновані у євро" [15].

Принагідно зазначимо, що загалом вторинний ринок ОВДП для фізичних осіб сьогодні працює переважно на купівлю (тобто купити такі цінні папери можна без жодних проблем, а от продати їх – уже складніше). До того ж, доступ до світових ринків цінних паперів в Україні суттєво обмежений численними нормативно-правовими актами Національного банку України. Та й, зрештою, не можемо виключати ризик того, що у стані війни в держави можуть виникнути певні проблеми з її платоспроможністю.

Проте експерти стверджують, що "ОВДП все частіше стають must-have інвестиційних портфельів українців. І якщо раніше це були переважно великі чеки від досвідчених інвесторів, то зараз ми все частіше бачимо купівлі по декілька тисяч від новачків, які тестують інструмент й потім поступово нарошують свій портфель" [16].

Важливою ознакою воєнного часу на інвестиційному ринку України стало й те,

що з початку повномасштабного вторгнення РФ багато українців почали купувати військові облігації, щоб допомогти країні у скрутний час та чимскоріше наблизити перемогу. Причому більшість наших співвітчизників до цього часу не мала жодного досвіду такого інвестування і спробувала робити це вперше.

Загалом військові облігації – це доволі ефективний і надійний інструмент інвестування, що торгується на фондовому ринку України. Це – державні цінні папери, різновид облігацій внутрішньої державної позики, котрі випускає Міністерство фінансів України, і кошти від яких спрямовують на забезпечення невідкладних потреб Збройних сил України й на інші нагальні фінансові потреби країни в умовах воєнного стану. Придбати військові облігації (котрі, зазвичай, отримують назву на честь тимчасово окупованих територій, як скажімо: "Крим", "Донецьк", "Євпаторія", "Луганськ", "Мелітополь", "Ялта", "Маріуполь", "Горлівка", "Нова Каховка" тощо) можна на порталі державних послуг "Дія" або ж у ліцензованих брокерів чи у банків – первинних дилерів. Ціни на облігації стартують від 900 грн (номінально кожна із них коштує 1000 грн), а інвестиційний дохід за гривневими облігаціями може сягати 18,35% річних, за доларовими облігаціями – 4,85% річних, за облігаціями у євро – 3,15% річних (табл. 4).

Купуючи військові облігації, інвестор отримує від держави гарантію повернення усієї інвестованої суми із нарахованими відсотками. При цьому не потрібно сплачувати додаткові комісії продавцю, а також, що дуже важливо, податок з отриманого доходу (18% ПДФО та 1,5% військового збору) і комісію за платіж при купівлі облігацій. Загалом сумарний дохід за такими облігаціями залежить від різновиду і вартості облігацій, а також прибутковості станом на день купівлі.

Загальна характеристика розміщених Міністерством фінансів України військових облігацій станом на грудень 2023 р. [17]

ISIN код військових облігацій	Термін до погашення	Дата погашення	Остання дата розміщення	Ставка
<i>Гривня</i>				
UA4000229025	8 місяців	05.06.2024	28.11.2023	16,53%
UA4000226450	1 рік	13.03.2024	30.05.2023	18,27%
UA4000229470	1 рік	20.11.2024	26.12.2023	16,84%
UA4000227763	10 місяців	01.05.2024	11.07.2023	18,00%
UA4000227656	1,5 років	15.01.2025	29.08.2023	18,35%
UA4000226286	6 місяців	26.06.2024	26.12.2023	16,50%
UA4000228449	1,7 років	18.06.2025	17.10.2023	18,35%
UA4000229264	1,8 років	15.10.2025	26.12.2023	17,60%
UA4000228910	1,6 років	23.07.2025	14.11.2023	17,78%
<i>Долар США</i>				
UA4000227003	8 місяців	28.12.2023	25.04.2023	4,80%
UA4000227409	1 рік	21.03.2024	30.05.2023	4,85%
UA4000227847	1 рік	20.06.2024	25.07.2023	4,71%
UA4000228506	1 рік	05.09.2024	19.09.2023	4,79%
UA4000228928	1 рік	24.10.2024	31.10.2023	4,71%
UA4000229272	1 рік	14.11.2024	05.12.2023	4,60%
UA4000229736	1 рік	30.01.2025	26.12.2023	4,66%
<i>Євро</i>				
UA4000227540	9 місяців	22.02.2024	09.05.2023	3,15%
UA4000227557	9 місяців	16.05.2024	15.08.2023	3,11%

При цьому інвестор має можливість у будь-який час продати наявні у нього військові облігації на вторинному ринку. До того ж, інвестору не потрібно при купівлі військових облігацій підтверджувати джерело походження інвестованих коштів. Проте варто зазначити, що, як це нерідко буває у вітчизняній практиці, “рішення щодо військових облігацій вийшли “половинчастими”. Так, сьогодні для їх покупки підтверджувати походження коштів не потрібно, але це доведеться робити, коли облігації погашатимуться” [18].

Водночас вважаємо, що вагомим недоліком військових облігацій є їхня короткостроковість, позаяк термін обігу цих державних цінних паперів зазвичай не перевищує 1 року (табл. 4), що певним чином може демотивувати потенційних інвесторів, зацікавлених отримувати вищу дохідність у довгостроковій перспективі.

Загалом же, “за даними Мінфіну, частка володіння військовими облігаціями фізичними особами становить близько 7%” [19], а частка фізичних і юридичних осіб (окрім банків) “в гривні становить 27%, в долару США – 37,7%, євро – 8,4%. Тобто, є дово-

лі високим попит громадян та українського бізнесу на підтримку держави шляхом придбання облігацій” [20]. Тож переконані, що в сучасних умовах ринок військових облігацій і надалі розвиватиметься, оскільки українці продовжують активно демонструвати державотворчий фінансовий патріотизм нації.

Упродовж останніх років все популярнішим серед українців інвестиційним інструментом стає криптовалюта. Цей інструмент інвестування наразі перебуває поза офіційним регулюванням, тож держава не має відчутного впливу та контролю на цей сегмент. Відтак, громадянам доцільно пам'ятати про низку суттєвих ризиків, пов'язаних із криптовалютою, позаяк ціни на неї доволі стрімко і різко коливаються. Тут можна як надзвичайно багато заробити, так і раптово втратити усі інвестовані у неї заощадження.

Загалом українці (передусім, звісно ж, заможні) полюбляють інвестувати у віртуальні активи, навіть не зважаючи на їхню надвисоку волатильність. Так, за даними дослідницької компанії Triple A [21], понад 6 мільйонів (або 15,72%) наших співвітчизників володіють криптовалютою. Найбільш популярними серед криптовалют, котрі зберігаються на гаманцях українських криптохолдерів, є: Bitcoin (BTC) – 67,9%, Ethereum (ETH) – 56,7%, Ripple (XRP) – 39,7%, Dogecoin (DOGE) – 35,7% та Cardano (ADA) – 32,5% [22].

При цьому опитані криптофахівцями респонденти стверджують, що однією із найпопулярніших причин купівлі ними криптовалюти була цікавість спробувати щось нове (46,5%), для 26,4% – це довгострокова інвестиція, а 17,4% опитаних бажали отримати швидкий заробіток на купівлі цифрових активів [22]. Прикметно, що з-поміж респондентів “28,3% опитуваних займаються трейдингом, і криптовалюти для них є джерелом додаткового чи основного заробітку, 8,2% людей використовують

крипту для заощаджень, 14% аудиторії вважають цю індустрію своїм хобі” [22].

При цьому лєвова частка опитаних (а саме 56,6%) “купують криптовалюту на гроші, які залишаються після щомісячних витрат, 31,1% кожного місяця виділяють певну суму на придбання цифрових активів, 6,8% аудиторії отримують заробітну плату у крипті, 3,2% вклали в неї кошти від продажу цінних активів: нерухомості, авто тощо, а 2,3% опитаних зайняли гроші для купівлі крипт” [22].

Експерти стверджують, що “найкраще на ринку криптовалют працює сарафанне радіо – понад 45% опитуваних дізналися про біткоїн та інші цифрові валюти від друзів і знайомих. На другому місці ті, хто почув про крипту в соцмережах. Є й ті, хто став вивчати ринок після того, як почав на ньому працювати” [22].

Цікавим є і той факт, що “63,7% трейдерів зберігають у криптовалютах менше ніж 25% своїх заощаджень, 19,5% аудиторії – від 25% до 49%. Більш ніж половина з опитаних зберігають гроші на криптобіржах. 5% вибирають для цього холодні гаманці, а 38,8% аудиторії розділяють свої активи між першим і другим варіантом” [22].

Принагідно зазначимо, що на початку 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про віртуальні активи” [23], головною метою якого була легалізація операцій із криптовалютою в Україні.

Водночас влітку 2023 р. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробила законопроект про оподаткування криптоактивів [24] й оновила текст ухваленого раніше Закону “Про віртуальні активи”. У ньому пропонувану концепцію оподаткування криптоактивів було сформовано за прикладом передових моделей розвинених країн світу. Згідно із проектом, платникам податків буде дозволено “самостійно визначати підсумковий фінансовий

результат (прибуток або збиток) від операцій із віртуальними активами. Причому під продажем криптовалют мається на увазі не лише обмін їх на кошти, а й також розрахунків за товари, послуги або обмін на аналогічні активи (але обмін криптовалют тільки на криптовалюту не вважається продажем)” [25]. Ставка податку визначена у розмірі 18% від величини інвестиційного прибутку (якщо, скажімо, криптоактив було куплено за 10000 грн, а продано – за 11000 грн, то оподатковуватиметься різниця у розмірі 1000 грн). Також інвестору потрібно буде заплатити і військовий збір у розмірі 1,5% від величини отриманого прибутку.

Стосовно криптовалют зазначимо, що хоча цей ринок і має перспективи зростання, проте для пересічного інвестора криптовалюта все ще залишається одним із найскладніших інструментів інвестування. Загалом же це є доволі “спекулятивний інструмент, який може тривало і стрімко зростати й так само потужно втрачати в ціні. Надії на те, що крипта буде захистом від інфляції, спричиненої друком грошей у світі, не справдилися” [10]. Тож більшість експертів нині не рекомендують українцям інвестувати у криптовалюту, адже “ті українці, які вклали гроші у криптовалюту, зараз втрачають. Те, що ще нещодавно було перспективним напрямом для інвестицій та збереження своїх заощаджень, вже сьогодні стало черговою грошовою могилою” [10]. Така ситуація, на наш погляд, пов’язана із тим, що ці активи нічим не забезпечені і ніким не гарантовані, тож ціна на них може непередбачувано коливатися у надвеликих діапазонах. “Ринок вже не раз бачив, як стрімке зростання змінювалося ще більш стрімким падінням. Причому причини для цього можуть бути доволі випадкові, як, наприклад, твіти Ілона Маска” [26]. Цілкові вірогідною може бути й ситуація, що у перспективі поміняти криптовалюту на реальні

гроші буде проблематично. До того ж, саме на цьому, фактично ніким не контрольованому, ринку існує велика ймовірність натрапити на шахраїв.

Тому переконані, що громадянам слід дуже обмірковано інвестувати свої заощадження у цей актив, адже криптовалюта продовжує залишатися надто ризиковим інструментом для вкладення особистих заощаджень пересічних громадян (на відміну, скажімо, від банківського депозиту, ОВДП, військових облигацій, де ризики втрати заощаджень є значно меншими).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в Україні навіть в умовах війни доволі доступним є набір інструментів для потенційного інвестування заощаджень домогосподарств. Однак кожен із них, поряд із суттєвими перевагами, має й певні недоліки. Тож, обираючи інструмент для інвестування, потрібно відштовхуватися від наявних реалій та мети такого інвестування. Дуже важливо, перш ніж почати інвестувати, чітко усвідомити мету інвестицій, їхній термін, “червоні лінії”, які не варто переходити, тощо. Кожен інвестор має обирати власну стратегію й інструменти інвестування, що корелюють з його уявленням про доцільність таких інвестицій.

Проте вважаємо, що у сучасних умовах найбільшим стримуючим фактором залучення вітчизняних домогосподарств до інвестиційних процесів є низький рівень фінансової грамотності українців. Переконані, що лише фінансово грамотний інвестор здатен зважено обирати інструмент для вкладення своїх заощаджень, ідентифікувати якість інвестиційних продуктів та послуг, що, звісно ж, мінімізуватиме прояви фінансового шахрайства й убезпечуватиме його від інших злочинних посягань фінансового характеру. Відтак, на нашу думку, базовим навиком у сфері інвестування власних заощаджень має стати особисте фінан-

сове планування, в результаті здійснення якого потенційний інвестор враховуватиме не лише доцільність і прибутковість таких вкладень, а й кореляцію між дохідністю та ризиковістю обраних для інвестування інструментів.

Безумовно, ідеальних інструментів для інвестування, які б стовідсотково гарантували захист заощаджень, не існує. А тим паче у період війни жодна інвестиція не може бути надійною. Потенційні ризики під час війни властиві фактично будь-якому інструменту інвестування (скажімо, стосовно ОВДП це можуть бути відстрочення виплат за ними або ж стосовно депозиту – банкрутство банку після скасування воєнного стану).

Звісно ж, у нинішній складній економічній ситуації слід намагатися хоча б не втратити те, що уже накопичено. А якщо вдасться ще й забезпечити невеликий приріст власних заощаджень, то це уже можна буде вважати нехай і незначною, проте такою необхідною фінансовою перемогою. А те універсальне, що надасть гарантії усім громадянам України, – це, безперечно, наша перемога у цій війні, яка, до речі, зніме левову частку економічних та фінансових ризиків і дасть можливість успішно розбудувати сферу публічних фінансів в Україні.

Список використаних джерел

1. Драган О. Заощадження домогосподарств як джерело інвестицій у національну економіку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 132–135.
2. Колобердянко І., Золотова Х. Заощадження домогосподарств як чинник стійкості економіки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. №3 (27). С. 211–217.
3. Лозиченко О. Види заощаджень домогосподарств та особливості їх формування в системі національної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Економіка та управління*. 2022. №3. URL : <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-04/2022-3-03-04>.
4. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. Вип. 2. С. 73–80.
5. Рамський А. Заощадження домогосподарств як інвестиційний ресурс сталого розвитку економіки. *International Scientific Journal*. 2015. № 2. С. 73–75.
6. Мигаль М. Куди вкладати гроші – чи є в Україні альтернатива банківським депозитам? URL : <https://iaa.org.ua/articles/kudy-vkladaty-groshi-chy-ye-v-ukrayini-alternatyva-bankivskym-depozytam%EF%BF%BC/>.
7. Бозута Н. Заробити на відсотках. Чи є сенс розміщувати вільні кошти на строковому вкладі. URL : <https://focus.ua/uk/economics/539381-zarobotat-na-procentah-est-li-smysl-razmeshchat-svobodnye-sredstva-na-srochnom-vklade>.
8. Яким банкам українці найчастіше довіряли свої гроші у 2022 році. URL : <https://finance.ua/saving/jakim-bankam-ukrainci-dovirialy-groszi>.
9. Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. URL : <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
10. Хаджирадєва В. Як зберегти заощадження під час війни. URL : <https://ua.korrespondent.net/articles/4539186-yak-zberehty-zaoschadzhenia-pid-chas-viiny>.
11. Свириденко Ю. Країна можливостей: чому інвестор прийде в Україну. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/29/691997/>.
12. Коновалова Х. Інвестиції під час війни. Як українці можуть купити акції іноземних компаній. URL : <https://delo.ua/gadgets/bilsii-i-dorozcii-apple-watch-ultra-mozut-otrimati-novii-displei-427347/>.
13. Коновалова Х. Податкова чекає на тебе. Як українці мають платити податки при інвестуванні у акції іноземних компаній. URL : <https://>

delo.ua/finance/podatкова-cekaje-na-tebe-yak-ukrayinci-mayut-platiti-podatki-pri-investuvanni-ukraciyi-inozemnix-kompanii-424940/.

14. Гаценко А. Готівка, депозити чи ОВДП? Як краще зберігати гроші під час війни. URL : <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/finance/nalichnye-depozity-ili-ovgz-kak-luchshe-hranit-dengi-vo-vremya-voyny-1615930.html>.

15. Ринок облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/ovdp>.

16. Жирій К. Валюта, банки чи облігації: які інструменти принесуть українцям найбільше грошей. URL : <https://www.unian.ua/economics/finance/valyuta-banki-chi-obligaciyi-yaki-instrumenti-prinesut-ukrajincyam-naybilshe-groshey-12423924.html>.

17. Військові ОВДП. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk/local_bonds_issued_during_the_war_time-572.

18. Мічковська Н. 7 способів зберегти заощадження в умовах війни. URL : <https://kp.ua/ua/economics/a649364-7-sposobiv-zberehti-zaoshchadzhennja-v-umovakh-vijni>.

19. Стукало О. Фінансувати перемогу: як працює інвестування у військові облігації. URL : <https://rubryka.com/article/vijskovi-obligatsiyi/>.

20. Захарчук Я. Про військові облігації – від “а” до “я”. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/05/01/pro-vijskovi-obligaczii-vid-a-do-ya/>.

21. Ukraine 2022. Cryptocurrency Adoption and trends in Ukraine in 2022. URL : <https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine-2022/>.

22. Понад шість мільйонів українців володіють криптовалютами. Ось хто вони та скільки заробляють. URL : <https://itc.ua/ua/partnerskij-proekt/ponad-shist-miljoniv-ukrayintsiv-volodiyut-kryptovalyutamy-os-hto-vony-ta-skilky-zaroblyayut/>.

23. Про віртуальні активи : Закон України №2074-IX від 17 лютого 2022 року. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213503.html>.

24. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону України №10225 від 07.11.2023 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>.

25. Кожемякін С. В Україні готуються ввести податки на біткоіни: законопроект уже в Раді. URL : <https://hub.obozrevatel.com/ukr/v-ukraini-gotyuyutsya-vvesti-podatki-na-bitkoini-zakonoproekt-uzhe-v-radi.htm>.

26. Роберт В. Долари чи генератори: як українцям зберегти заощадження під час війни. URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-11-16/dollaryi-ili-generatoryi-kak-ukraintsam-sohranit-sberejeniya-vo-vremya-voynyi/48989>.

References

1. Drahan, O. (2015). Zaoshchadzhennia domohospodarstv yak dzherelo investytsii u natsionalnu ekonomiku [Household savings as a source of investment in the national economy]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences*, 10 (2), 132–135 [in Ukrainian].

2. Koloberdianko, I., Zolotova, Kh. (2022). Zaoshchadzhennia domohospodarstv yak chynnyk stiikosti ekonomiky derzhavy [Savings of households as a factor of stability of the state economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Prospects of Economics and Management*, 3 (27), 211–217 [in Ukrainian].

3. Lozychenko, O. (2022). Vydy zaoshchadzen domohospodarstv ta osoblyvosti yikh formuvannia v systemi natsionalnoi ekonomiky [Types of household savings and features of their formation in the system of the national economy]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Economics and Management*, 3. Available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-3-03-04/2022-3-03-04>.

4. Nosova, Ie. (2015). *Zaoshchadzhennia domohospodarstv yak dzherelo investytsiinykh resursiv v Ukraini* [Household savings as a source of investment resources in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy*, 2, 73–80 [in Ukrainian].
5. Ramskyi, A. (2015). *Zaoshchadzhennia domohospodarstv yak investytsiinyi resurs staloho rozvytku ekonomiky* [Household savings as an investment resource for sustainable economic development]. *International Scientific Journal*, 2, 73–75 [in Ukrainian].
6. Myhal, M. *Kudy vkladaty hroshi – chy ye v Ukraini alternatyva bankivskym depozytam?* [Where to invest money – is there an alternative to bank deposits in Ukraine?]. Available at: <https://iaa.org.ua/articles/kudy-vkladaty-groshi-chy-ye-v-ukrayini-alternatyva-bankivskym-depozytam%EF%BF%BC/>.
7. Bohuta, N. *Zarobyty na vidsotkakh. Chy ye sens rozmishchuvaty vilni koshty na strokovomu vkladu* [Earn on interest. Does it make sense to place free funds on a term deposit?]. Available at: <https://focus.ua/uk/economics/539381-zarobotat-na-procentah-est-li-smysl-razmeshchat-svobodnye-sredstva-na-srochnom-vklade>.
8. *Iakym bankam ukraintsi naichastishe doviraly svoi hroshi u 2022 rotsi* [Which banks did Ukrainians most often trust with their money in 2022]. Available at: <https://finance.ua/ua/saving/jakim-bankam-ukraintsi-doviraly-groszi>.
9. *Depozyty domashnikh hospodarstv u rozrizi vydiv valiut i strokiv pohashennia* [Household deposits by types of currencies and repayment terms]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
10. Khadzhryadieva, V. *Yak zberehty zaoshchadzhennia pid chas viiny* [How to save savings during wartime]. Available at: <https://ua.korrespondent.net/articles/4539186-yak-zberehty-zaoschadzhennia-pid-chas-viiny>.
11. Svyrydenko, Yu. *Kraina mozhlyvostei: chomu investor pryde v Ukrainu* [Land of opportunities: why an investor will come to Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/29/691997/>.
12. Konovalova, Kh. *Investytsii pid chas viiny. Yak ukraintsi mozhut kupyty aktsii inozemnykh kompanii* [Investments during the war. How Ukrainians can buy shares of foreign companies]. Available at: <https://delo.ua/gadgets/bilsii-i-dorozcii-apple-watch-ultra-mozut-otrimati-novii-displei-427347/>.
13. Konovalova, Kh. *Podatkova chekaie na tebe. Yak ukraintsi maiut platyty podatky pry investuvanni u aktsii inozemnykh kompanii* [The tax office is waiting for you. How Ukrainians should pay taxes when investing in shares of foreign companies]. Available at: <https://delo.ua/finance/podatkova-cekaje-na-tebe-yak-ukrayinci-mayut-platiti-podatki-pri-investuvanni-u-akciyi-inozemnix-kompanii-424940/>.
14. Hatsenko, A. *Hotivka, depozyty chy OVDP? Yak krashche zberihaty hroshi pid chas viiny* [Cash, deposits or OVDP? How best to save money during war]. Available at: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/finance/nalichnye-depozity-ili-ovgz-kak-luchshe-hranit-dengi-vo-vremya-voyny-1615930.html>.
15. *Rynok oblihotsii vnutrishnoi derzhavnoi pozyky (OVDP)* [Market of domestic state loan bonds (OVDP)]. Official website of the National Bank of Ukraine. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/markets/ovdp>.
16. Zhyrii, K. *Valiuta, banky chy oblihotsii: yaki instrumenty prynesut ukraintsiam naibilshe hroshei* [Currency, banks or bonds: which instruments will bring Ukrainians the most money]. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/valyuta-banki-chi-obligaciji-yaki-instrumenti-prinesut-ukraijncyam-naybilshe-groshey-12423924.html>.
17. *Viiskovi OVDP* [Military OVDP]. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Available at: https://www.mof.gov.ua/uk/local_bonds_is-sued_during_the_war_time-572.
18. Michkovska, N. *7 sposobiv zberehty zaoshchadzhennia v umovakh viiny* [7 ways to save savings in wartime]. Available at: <https://kp.ua/ua/>

economics/a649364-7-sposobiv-zberehti-zaoshchadzhennja-v-umovakh-vijni.

19. Stukalo, O. *Finansuvaty peremohu: yak pratsiuie investuvannia u viiskovi oblihotsii* [Funding victory: how military bond investing works]. Available at: <https://rubryka.com/article/vijskovi-obligatsiyi/>.

20. Zakharchuk, Ya. *Pro viiskovi oblihotsii – vid “a” do “ia” do “ia”* [About military bonds – from “a” to “z”]. Available at: <https://armyinform.com.ua/2023/05/01/pro-vijskovi-obligacziyi-vid-a-do-ya/>.

Ukraine 2022. *Cryptocurrency Adoption and trends in Ukraine in 2022*. Available at: <https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine-2022/>.

22. *Ponad shist milioniv ukrainsiv volodiut kryptovaliutamy. Os khto vony ta skilky zarobliat* [More than six million Ukrainians own cryptocurrencies. Here's who they are and how much they earn]. Available at: <https://itc.ua/ua/partnerskij-projekt/ponad-shist-miljoniv-ukrayintsiv-volodiyut-kryptovalyutamy-os-hto-vony-ta-skilky-zaroblyayut/>.

23. *Pro virtualni aktyvy. Zakon Ukrainy №2074-IX vid 17 liutoho 2022 roku* [On virtual assets. Law of Ukraine]. (2022, February, 17). Available at: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213503.html>.

24. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuвання обороту virtualnykh aktyviv v Ukraini. Proiekt Zakonu Ukrainy №10225 vid 07.11.2023 r.* [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of the turnover of virtual assets in Ukraine. Draft Law of Ukraine]. (2023, November, 7). Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>.

25. *Kozhemiakin, S. V Ukraini hotuiutsia vvesty podatky na bitcoiny: zakonoproiekt uzhe v Radi* [Ukraine is preparing to introduce taxes on bitcoins: the draft law is already in the Council]. Available at: <https://hub.obozrevatel.com/ukr/v-ukraini-gotuyutsya-vvesti-podatki-na-bitkoini-zakonoproiekt-uzhe-v-radi.htm>.

26. *Robert, V. Dolary chy heneratory: yak ukrainsiam zberehty zaoshchadzhennia pid chas viiny* [Dollars or generators: how Ukrainians can save their savings during the war]. Available at: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-11-16/dollary-ili-generatoryi-kak-ukrainsam-sohranit-sberejeniya-vo-vremya-voinyi/48989>.